

RESTÁS ATTILA

A kora újkori Magyarország-toposzok történetéhez

Paczoth Ferenc (1617) és Johann Fechner (1650) beszédei

A magyarországi katonai, politikai helyzetről szóló, változó beállítottságú és intenzitású tudósítások és híradások az elmúlt évszázadok folyamán tekintélyes helyet foglaltak el a külföldi sajtóban, hiszen a nyugat-európai közvéleményt is élénken foglalkoztatta, hogy mi történik nálunk. A 16–17. században a török támadás és török fenyegetés veszélye érdessé és fontossá tette Magyarországot Európa számára.¹ Két kérdés kapcsolódik össze

* A szerző a Debreceni Egyetem Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola doktorjelöltje. A tanulmány a Reformáció Emlékbizottság támogatásával készült.

1 Az utóbbi néhány évben több tanulmány tekintette már át ezt a témát: HOPP Lajos, *Az „antemurale” és „conformitas” humanista eszméje a magyar-lengyel hagyományban*, Humanizmus és reformáció 19 (Budapest: Balassi Kiadó, 1992); BITSKEY István, „Militia et littera (A magyarságkép változatai a kora újkori Európában)”, in BITSKEY István, *Mars és Pallas között: Múltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyarországi irodalomban*, Csokonai Könyvtár 37, 141–156 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006); KISS Farkas Gábor, „Politikai retorika a törökellenes irodalomban” in *A magyar irodalom története: A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László és ORLOVSZKY Géza, 204–216 (Budapest: Gondolat, 2008*); G. ETÉNYI Nóra, „Toposzok és újítások a kora újkori Magyarország-képben a 17. századi német nyomtatványok tükrében”, *Korall* 38, December (2009): 112–139; MÓRÉ Tünde, „Fertilitas és sterilitas a wittenbergi peregrináció költészetében” in *Speculum: Tanulmányok a hetvenéves Havas László tiszteletére*, szerk. TAKÁCS Levente, 71–84 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009); KECSKEMÉTI Gábor, „Szónoki gyakorlat a magyar vitészegegről a leuveni egyetemen” in *Eruditio, virtus et constantia: Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*, szerk. IMRE Mihály, OLÁH Szabolcs, FAZAKAS Gergely Tamás és SZÁRAZ Orsolya, 61–68 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011); IMRE Mihály, „A török-magyar háborúk témája a 16–17. századi nyugat-európai retorikai irodalomban” in IMRE Mihály, *Az isteni és emberi szó párbeszéde: Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról*, Nemzet, egyház, művelődés 7, 15–44 (Sárospatak: Hernád Kiadó, 2012); SZÁRAZ Orsolya, „A kereszténység védőbástyája”, *Studia Litteraria* 51, 1–2. sz. (2012): 51–67; BITSKEY István, *A nemzetsors toposzai a 17. századi magyar irodalomban*, Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián (Budapest: MTA, 2013); NÉMETH S. Katalin, „Kitaláció és valóság Magyarország 17. századi német leírásaiban” in NÉMETH S. Katalin, *Magyar dolgokról: Magyar-német kapcsolattörténeti tanulmányok*, Historia Litteraria 31, 75–87 (Budapest: Universitas Kiadó, 2014); NÉMETH S. Katalin, „Magyarságismeret a 17. században (Martin Zeiller példája)” in NÉMETH S. Katalin, *Magyar dolgokról...*, 167–184; KRUPPA Tamás, „Magyarország és a magyarok a 16–17. századi itáliai közvéleményben – A tizenöt éves háború hatása a magyarságotoposzokra és sztereotípiákra”, *Obeliscus* 1, 1. sz. (2014): 65–80; ÖTVÖS Péter, „ubi sunt?” in *Fehér lovag: Tanulmányok Csernus Sándor 65. születésnapjára*, szerk. GÁLFFY László és SÁRINGER János, 231–234 (Szeged: SZTE Középkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2015). Idegen nyelvű kötetek: Dieter BREUER und Gábor TÜSKÉS, Hg., *Das Ungarnbild in der deutschen Literatur in der frühen Neuzeit: Der Ungarische oder Dacianische Simplicissimus im Kontext barocker Resiseerzählungen und Simpliziaden*, (Bern: Peter Lang Verlag, 2005); Wilhelm KÜHLMANN und Gábor TÜSKÉS, Hg., unter Mitarbeit von Sándor BENE, *Militia et Litterae: Die beiden Nikolaus Zrinyi und Europa* (Tübingen: Max Niemeyer, 2009); Paul SRODECKI, *Antemurale Christianitatis: Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit* (Husum: Matthiesen Verlag, 2015); Orso-

szorosan, egyrészt az, hogy milyen kép élt az európai közvéleményben Magyarországról, másrészt az, hogy a magyarok milyen képet igyekeztek kialakítani magukról külföldön. A korszak Magyarországgal foglalkozó munkáiban sok a topikus elem, ismétlődő formula. A legkülönbébb műfajú alkotásokban fedezhető fel szövegátvétel; a szerzők sokszor egymás munkáit kivonatolják. Különösen gyakran fordul elő a „Magyarország a kereszténység védőbástyája” (*propugnaculum Christianitatis*) és a „termékeny Magyarország” (*fertilitas Hungariae*) toposza.² Ebben a képben – ami Magyarországról külföldön, elsősorban német területeken megjelent – az elit számára a közös humanista műveltség vagy a kereszténység értékei lehettek hangsúlyosak,³ a közemberek számára pedig azt lehetett könnyen érthető és megtapasztalható módon közvetíteni, hogy a marhakereskedelem veszélyeztetettsége miatt drágul a hús a dél-német városok piacain.⁴

Joggal merülhet fel a kérdés, van-e még értelme a további kutatásnak, ha már ennyi kiváló tanulmány dolgozta fel a témát.⁵ Tudunk-e még újat mondani arról, hogyan látták vagy láttatták Magyarországot a 16–17. században külföldön, ha ismétlődő toposzokat és formulákat hallunk újra?

lya LÉNÁRT, *Der Ungarische Kriegs-Roman: Medien, Wissen und Fremdwahrnehmung bei Eberhard Werner Happel*, *Mitteuropäische Geschichte und Kultur – Studienreihe 1* (Wien: New Academic Press, 2016).

2 Mai vezető történészek is reflektálnak munkáikban ezekre a toposzokra: ROMSICS Ignác, „A kereszténység védőpajzsától az uniós tagságig: Helyzetértékelés és szerepfelfogás a magyar politikai gondolkodásban”, in *Mi a magyar?*, szerk. ROMSICS Ignác és SZEGEDY-MASZÁK Mihály, 202–230 (Budapest: Habsburg Történeti Intézet–Rubikon Kiadó, 2005); Pálffy Géza pedig fejezetcímként idézi összefoglalásaiban azt a toposzt, hogy Magyarország védőbástya és éléskamra. Az ország gazdagságának az érzékeltetésére azt emeli ki, hogy a 16. században az állami bevételeknek az egynegyede származott a bányákból: PÁLFFY Géza, „Közép-Európa védőbástyája és éléskamrája (1526–1711)” in *Európa színpadán: Magyarország ezeréves hozzájárulása az európai közösség eszméjéhez*, szerk. MAROSI Ernő, 92–115 (Budapest: MTA Művészettörténeti Kutató Intézete–Balassi Kiadó, 2009) 105–106; Uő, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században* (Budapest: História–MTA Történettudományi Intézete, 2010) 224–225.

3 A gondolatot visszhangozza Aegidius Hunnius professzor levele is, amelyet támogatójának, Thurzó Györgynek írt Wittenbergből 1602. június 1-jén: „Mekkora védelmünk van nekünk Magyarországon, ami a törökök dühével szemben állva az egész Római Birodalom legerősebb védőbástyája, mintegy védőfala. [...] nem csak a hazájukért harcolnak, hanem az egész keresztény világ üdvéért.” (*Quantum nobis praesidium paratum sit in Hungaria, quae objecta furori Turcico totius Imperij Romani ceu murus quidam est firmissimusque propugnaculum. [...] non tantum pro patria, sed etiam pro totius orbis Christiani salute pugnant.*) DOMÁNYHÁZI Edit, FONT Zsuzsa, KESERŰ Gizella és LATZKOVITS Miklós, kiad., *A Thurzó család és a wittenbergi egyetem: Dokumentumok és a rektor Thurzó Imre írásai, 1602–1624*, *Fontes rerum scholasticarum 1* (Szeged: JATE Régi Magyar Irodalmi Tanszék, 1989), 7; Carolus Zerotinus (Zerotin) morvaországi nemes hasonlóan ír Thurzó Györgynek 1608. november 2-án: „számmra nem előrébb való a saját hazám jóléte Magyarország épségénél, sőt azt kívánom, hogy ennek az országnak jól menjen a sora, mert már annyi esztendeje a kereszténység védőbástyája, és elhárítja tőlünk a barbárok erejét és jogtalanságát” (*mihl certe incolumitate regni Hungariae nec propriae patriae salus potior est, adeo cupio, ut regno illi bene sit, quod tot annis totius Christianitatis propugnaculum, vim et iniuriam barbarorum a nobis arcuit*). ILA Bálint, *A Thurzó-levéltár protestáns egyháztörténeti iratai*, *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 15* (Budapest: Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1934), 66.

4 G. ETÉNYI, „Toposzok és újítások...”, 113–114.

5 Paczoth munkáját számon tartja: TERBE Lajos, „Egy európai szállóige életrajza (Magyarország a kereszténység védőbástyája)”, *Egyetemes Philológiai Közöny* 60, 7–12. sz. (1936): 297–351, 322.

A korszak kutatói hangsúlyozzák a további forrásfeltárás fontosságát, e munkák retorikai-irodalmi elemzésének szükségességét: „A kutatásnak további feladata mind a praeceptum irodalom részletes vizsgálata, mind a hatalmas német (vagy más) forrásanyag áttekintése (latin és német nyelvű szónoki művek, prédikációk, imádságok); a törökellenes magyar küzdelmek számos retorikai földolgozására kell számítanunk.”⁶ Imre Mihály egy 1656-ban Wittenbergben elmondott beszédet tett közzé retorikatörténeti antológiájában.⁷ Kecskeméti Gábor egy általa föltárt németalföldi szónoki gyakorlat kapcsán fogalmazta meg a lehetséges feladatokat:

Vernulaeus szónoklatának minden magyar adata, sőt azokon túl számos retorikai megoldása is Thomas Lansius gyűjteményének *Pro Hungaria* szónoklatából származik. Az átvétel általában nem szó szerinti, de parafrazeáló jellegű, vagyis a pontos eredeti mindig maradéktalanul visszakereshető és felismerhető. A változtatásokat érdemes lenne részleteiben tanulmányozni, így lehetne ugyanis regisztrálni az elokúció imitációs és variációs technikáinak gyakorlati alkalmazását.

Kecskeméti azt is fölveti, hogy a vizsgált szónoki példák között szoros a szövegkapcsolat: a védőbástya és a *fertilitas* toposz, a jajcai hős és a két egri nő exemplumai biztosan Lansiustól kerültek át Vernulaeushoz – a tübingeni *consultatio* hosszabb időre meghatározta a magyarsággal kapcsolatos tények és megítélések érvkésztését.⁸

Bitskey István összefoglaló jelleggel mutatja be e toposzok meghatározó voltát, s a Magyarország-kép formálásában jelentős Lansius tübingeni professzor szerepét:

Az ellentétes nézetek kifejtésére és ütköztetésére a barokk korban kedvelt *consultatio* műfaja közsímeren jó alkalmat nyújtott, az egymás ellen argumentáló egyetemi orációk a témát sokoldalúan világították meg, az ilyen típusú kiadványok az egyes népek és országok képének kialakításában, a közvélemény formálásában nagy szerepet játszottak. Magyarországról a Thomas Lansius tübingeni professzor által kiadott kötet (*Consultatio de principatu inter provincias Europae*, Tübingen, 1613) tartalmaz két beszédet, amelyek közül a *Pro Hungaria* című a magyarság jellemzésében a hadi hírnév mellett a szellemi értékeket is kiemeli. Ennek szerzője Henricus Albertus, aki Dudith András és Zsámboky János nevével igyekszik bizonyítani, hogy a magyarok a katonai virtus mellett a tudományok művelésére is alkalmasak. A magyarságról szóló *laudatio* ellenpárja Ernestus Schafelizki orációja *Contra Hungariam* címmel, s ebben a retorikai vituperatio minden eszközét felhasználja a Hungariáról szóló kép befekettetésére.⁹

6 IMRE, „A török–magyar háborúk...”, 65.

7 Johann von HELLENBACH körömbányai magyar „Szónoklata Magyarország dicsőítésére”, ford. TÓTH Szilvia, in *Retorikák a reformáció korából*, vál., kiad., szerk. IMRE Mihály, Csokonai Könyvtár. Források 5 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000), 455–465.

8 KECSKEMÉTI, „Szónoki gyakorlat...”, 66–67.

9 BITSKEY, „Militia et littera...”, 150; a műfaj magyarországi vonatkozásairól: TARNAI Andor, „A *consultatio* Magyarországon: A politikai nevelés irodalmi formáinak és stílusának történetéhez”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 90 (1986): 637–656.

Jelen dolgozatban két szónoki gyakorlat elemző bemutatását végzem el. Az első szerzője a felső-magyarországi evangélikus báró, az ifjú Paczoth Ferenc, aki 1617-ben mondta el orációját a wittenbergi egyetemen, így méltán tarthatjuk számon, mint aki szinte napra készen reagált a tübingeni Thomas Lansius *Consultatiójára* (1613). Bár Paczoth művét az RMK regisztrálta (RMK III. 4257, 7548),¹⁰ és szórványos hivatkozások is vannak rá, részletes ismertetése még nem történt meg. A másik szónoki gyakorlat (*Actus declamatorius*) a boroszlói Erzsébet Gimnáziumban készült (1650), ennek egyik előadója magyarországi, aki Magyarországról (*De Hungaria*) szónokolt; a munka a hazai szakirodalom előtt ismeretlen.

Paczoth Ferenc: Oratio in laudem Hungariae patriae (1617)

Paczoth Ferenc valamikor 1593 előtt születhetett,¹¹ mivel atyja, aki a török elleni harcokban vett részt, ebben az esztendőben halt meg.¹² A linzi gimnáziumban tanult,¹³ majd 1615. december 21-én iratkozott be a Wittenbergi Egyetemre.¹⁴ Nem összetévesztendő unokaöccsével, azzal a Paczoth Ferencel (1598–1649), aki katolizált, jezsuita lett,¹⁵ és 1620–1623-ban Nápolyban, 1625–1627-ben Grazban folytatott bölcsészeti, majd teológiai tanulmányokat.¹⁶ Közel egy időben négy magyarországi főúr is megfordult Wittenbergben: Paczoth mellett az 1614-ben beiratkozott Szunyogh Gáspár, az 1615-ben immatrikulált Thurzó Imre és az 1616-ban beiratkozott Ostrosith János.¹⁷ Nekik szól Jakob Martini professzor 1617-es kötetének ajánlása, amelyben kiemeli a magyar hallgatóknak a *logica* iránti iparkodását és heves érdeklődését.¹⁸

10 FRANCISCUS PACZOTH, *Oratio in laudem Hungariae patriae*, habita publice in celeberrima Academia Wittenbergensi a Francisco PACZOTH de Beki, L. B. in Nagy Tharkany (Wittenbergae: Johann Mattheus, 1617).

11 Legújabb életrajzi szócikke: *Szenci Molnár Albert naplója*, kiad. SZABÓ András, *Historia litteraria* 13 (Budapest: Universitas Kiadó, 2003) 226.

12 NAGY Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, 13 köt. (Pest: Beimel és Kozma, 1857–1868), 9:7.

13 SZABÓ András, kiad., *Szenci Molnár Albert naplója*, 174.

14 SZÖGI László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon, 1526–1700*, Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 17 (Budapest: ELTE Levéltára, 2011), 321.

15 Az ő neve („pater Patzot”) olvasható ki egy kéziratban fennmaradt gúnyirat versfőiből: PÉTER Katalin, „Köznevesi publicisztika, köznevesi politika a 17. század derekán: Az Országgyűlési pasquillus” in PÉTER Katalin, *Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8, 152–180 (Budapest: Ráday Gyűjtemény, 1995) 152–155, 160–162; Péter Katalin azonosította a két rokont.

16 Vö. *Catalogus personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. (1601–1640)*, 2. vol., ed. Ladislaus LUKÁCS SJ, *Monumenta historica Societatis Iesu* 125 (Romae: 1982), 696.

17 SZÖGI, *Magyarországi diákok németországi...*, 320–322 (4058, 4072, 4089. sz.).

18 „Sic enim statuo, et haec mea vera, solida immotaque est sententia Sanorum, Doctorumque judicium attendenda esse, non malefunctorum et nihil intelligentium omnia nihilominus se recte arbitrari ac imitari posse sibi imaginantium simiarum somnia et vaniloquia, scommataque audienda. Ideoque TE magnifice ac Illustris Domine, Dn. JOHANNES OZTROZITH DE GHYLETHINCZ, L. B. IN ILLAWA etc., qui bonorum corona et ornamentum es, Te, inquam compello: quippe Tuis laudatissimis literariis conatibus

Paczoth Ferencnek még egy munkáját regisztrálja a könyvészet: azt az ajánló epigrammáját, amit az ugyancsak Wittenbergben kiadványt megjelentető Ostrosith János *Oratio de maiestate* című szónoklata (RMK III. 1183) elé írt:¹⁹

Qui Majestatem tam magnis laudibus ornas,
Ponis et in digno regia scepra loco:
Di faciant, ut ab illa aliquando ornere vicissim:
Et pro laude tua praemia digna feras!²⁰

Paczoth az *Oratio in laudem Hungariae patriae* című szónoklatát sógorának, Nagylucsei Dóczy András királyi tanácsosnak, kamarásmesternek (*magister cubiculariorum regalium*), barsi és szatmári főispánnak ajánlotta. Ezt az ajánlást követi Jeremias Spiegel szónoklattan-professzor epigrammája *In Hungariam ista oratione laudatam* címmel, tovább Augustus Buchner poétikaprofesszor két üdvözlő verse. Spiegel epigrammája így szól:

Et Cerere et Baccho et defossi montibus auri,
Cordatisque viris, dives es HUNGARIA,
O etiam tibi pax esset! Pax suppetat una:
Non bona jam tellus, sed Paradisus eris.²¹

molitio haec chartacea nec prorsus obfutura, nec ingenio tuo judiciosissimo displicitura. *Ut enim Keckermannus singularem industriam et incredibilem in Logicam ardorem Ungarorum sui temporis praedicat, quo ad limam et recognitionem operis sui Logici excitatus sit: sic non possum non, si non maiorem, omnino tamen similem (ut de casteris disciplinis Philosophicis impraesentiarum nihil dicam) in Vobis, Praeillustris Magnificentissime et Generosissime Comes ac Domine Dn. Emerice THURZO, Comes de Arwa Supreme et Perpetue; Dn. Johannes Oztrozith de Ghilethincz L. B. in Illawa etc. Dn. Francisce Paczoth L. B. de Beőky in Nagy Tharkany etc. Dn. Caspare Szuniogh de Jessenitze, Liber Baro in Budetin etc. Domini mei benignissimi, qui Hungariae nationis bellicosissimae, fortissimaeque flos estis, maximopere commendare. Usi insuperetis ejusmodi informatoribus, qui praeter pietatem, quae omnis sapientiae fundamentum est, vos in omni liberali doctrina ac disciplina sedulo, sed et feliciter, ut apparet, exercebant. Quemobrem mecum Boni omnes non possumus non opem maximam, imo fiduciam de vobis certissimam, concipere, quin non faturi demum, sed jammodo singularia Patriae et universae Reipubl. sitis ornamenta et adjuncta. Sic sentimus, et optamus fore, vos, Comes Illustrissime, et Barones Magnifici, et nostra aetate et seculis sequentibus Illustribus personis exemplar, in quod oculos et animum cum suo, populorumque maximo bono conjiciant, Tibi vero, Magnifice et Illustris Dn. Baro Johannes Oztrozith, hoc, quicquid est muneris, offerre volui.*” Jacobus MARTINI, *Praelectiones extemporaneae in Systema Logicum Barth. Keckermanni*, ([Wittenbergae]: Schurerus, 1617), *Dedicatio* (oldalszámozás nélkül) – vö. HAJÓS József, „Az Olvasmánytörténeti Dolgozatok első kötete”, *Erdélyi Múzeum* 56, 1–2. sz. (1994): 134–137.

19 Johannes OSZTROZITH, *Oratio de maiestate*, publice habita in Illustri Academia Wittenbergensi a Johanne OSZTROZITH de Ghylethincz et in Illava etc. (Wittenbergae: Georgius Kelner, 1616).

20 Magyar fordításban: Ki a Királyi Felséget oly nagy dicséretekkel ékesíted, és a királyi jogart méltó helyére helyezed: adják az istenek, hogy a Királyi Felség majd téged viszonzásul kitüntessen, és dicséretedért viseld a méltó jutalmat!

21 Magyar fordításban: Gabonában és borban, és a hegyekből kiásott aranyban, bátor férfiakban gazdag vagy, Hungaria. Ó, bárcsak békében is lenne részed! Béke legyen: nem csak jó termőföld, de a Paradicsom leszel.

Az antik istennevek az epigrammában metonimikus formában utalnak – a híres aranybányák kincsei mellett – Magyarország természeti értékekben való gazdagságára, a gabona és a bor bőségére. A vers, de még inkább Paczoth orációja nemcsak az antik szónoklatok és költemények retorikai megoldásait idézi (például Cicerót és Vergiliust), de a reneszánszban fölélesztett szülőföld-dicséreteket is, azaz az antikvitás esztétikai-retorikai örökségét követi. Ehhez a világias szemlélethez járul a reformáció közvetítette biblikus szemlélet, ami párhuzamot von az egykori Magyar Királyság termékenysége és a Paradicsomkert között. Joggal nevezte ezt a jelenséget Imre Mihály *paradigmák interferenciájának*.²² A paratextuális epigrammán kívül Paczoth orációja is mutatja a biblikus szólam és humanista eszme egymásba játszását: „Számba vettem azokat az adományokat, amikkel a természet és a szerencse a magyarokat, mint mindenki előtt álló és számára legkedvesebb sarját bőséggel ellátta, és úgy vélem, hogy a legboldogabb föld képét mutatja nektek, amit pedig ha látnátok, azt hinnétek, hogy már nem a földet, hanem a Paradicsomot látjátok”.²³ A gondolatot megtalálhatjuk a század második felének külföldi és hazai latin nyelvű műveiben is.²⁴

Ez a kettős paradigma végigvonul a 16–17. századi irodalomban. A bőségeírások legfőbb forrása Imre Mihály szerint „Oláh Miklós 1536-ban, idegen földön írott történeti-geográfiai művének, a *Hungariának* a 17–18. fejezete. Benne összezsúfolja mindazokat a természeti szépségeket, és a gazdagságot kifejező mozzanatokat, amelyek a kortársak költészetében is jelen vannak.” További forrás Georgius Wernher Magyarország csodálatos vizeiről írott tudományos műve (*De admirandis Hungariae aquis hypomnematium*), amely elsősorban a felszíni és a mélyben fakadó folyók, vizek leírására vállalkozik (források, csermelyek, patakok, folyók, termálvizek, hőfürdők stb.). Az áttekintést az a

22 Vö. IMRE Mihály, „Magyarország panasza”: A *Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Csokonai Könyvtár 5 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995), 54–63; ennél általánosabb érvénnyel tekinti a korszakot Peter Burke a „hybridisation” korának: Peter BURKE, *Hybrid Renaissance: Culture, Language, Architecture* (Budapest–New York: CEU Press, 2016).

23 „Atque hactenus quidem dotes aliquas, quibus natura et fortuna Hungaros, tamquam prolem prae caeteris sibi carissimam, largiter instruxit, recensui, et aliquam beatissimae terrae faciem vobis ostendi: quam tamen si ipsam cerneretis, non terram jam, sed paradisi vos videre juraretis” – magyar fordításban idézi: PÉTER, „Köznevesi publicisztika...”, 161.

24 Így fogalmaz például Nadányi János 1666-ban kiadott, *De augmentis scientiarum* című beszédében: „Terram satis bonam sed non bene colimus, remedium ab arte petendum est, certe tam inculto solo fere Paradisum vere videas, Deum immortalem quid non optandum esset, quod si rite et secundum Deum unicuique operi manus adhiberetur,” Johannes NADÁNYI, „Oratio de augmentis scientiarum” in Johannes NADÁNYI, *Opera selecta*, ed. Ladislaus HAVAS (Debreceni: Societas Neolatina Hungarica Sectio Debreceniensis, 2003), 46; hasonlóan a gályarabságra ítélt Johann Simonides *Exul praedicamentalis* című műve, amely 1679-ben jelent meg először Wittenbergben (RMK III. 3026). Ez egy, az arisztotelészi logika alapfogalmait megverselő tanköltemény, amely a múltat és jelent szembeállítva írja le Magyarországot: *Hortus erat, Paradisus erat quondam Hungara tellus, / Terra dei vivo rore beata fuit.* (Magyar fordításban: Kert volt, a Paradicsom volt hajdan Magyarország, Isten eleven harmatjával volt boldog.) IMRE Mihály, „Johann Simonides Nápolyban – A mártírológiai elbeszélés egy 17. századi változata” in IMRE Mihály, *Utak Herborn és Nápoly között: Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmából*, 79–112 (Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2015), 105.

megállapítás zárja, hogy Magyarország egy részét már a török pusztítja.²⁵ Ez a bőségeleírás ugyanúgy világias szemléletű, mint azé a hősi küzdelemé, amit a magyarság mint „védőbástya” vív a törökkel; a harc jutalma a hírnév halhatatlansága és az utókor dicsőítése (fama, gloria, laus). Ezt szintén áthatja a vallásos gondolat, hiszen a küzdelem a kereszténység értékeinek védelme érdekében történik.²⁶

Joggal hangsúlyozza Győri János, hogy a zsidó és magyar nép közötti „történelmi párhuzam nem protestáns prédikátoraink találmánya, hanem egy olyan középkori örökség, amelyet az ún. wittenbergi történet szemlélet a XVI. században fölerősített”, ahogyan azt is hangsúlyozza, hogy „a tizenöt éves háború (1593–1606) fordulatot hoz a prédikátori szemléletben. [...] A wittenbergi történelemszemlélet gyors háttérbe szorulásával a passzív, apokaliptikus világégvárás a kálvini eszmék által inspirált cselekvőbb magatartás váltja fel, melyben fontos szerepet játszik a kiválasztottság tudata.”²⁷ Győrihez hasonlóan tipologizálja, majd külföldi példák segítségével pontosítja a párhuzam előfordulásait Szabó András Péter, aki a Bocskai-felkelés időszakát tekinti Magyarországon a „héber patriotizmus”, azaz a református nemzeti ideológia nyitányának.²⁸

A jelenség azonban nem szűkíthető le a református eszmerendszerre. Ugyanebből a korszakból származik a jezsuita Káldi Márton kéziratos prédikációs kötete, amelyben – Gábor Csilla megállapítása szerint – Erdély sorsát a zsidóság történetével állítja párhuzamba.²⁹ Lovas Borbála arra hívta föl a figyelmet, hogy az antitrinitárius Enyedi György prédikációinak is „jellemző témacsoportját képezik azok a beszédek, amelyekben Enyedi a magyar–zsidó sorspárhuzam kifejtésével magyarázza a híveknek a korabeli helyzetet”.³⁰ Hogy a zsidó–magyar párhuzam az unitáriusok körében a század végén is eleven hagyomány volt, bizonyítja egy 1697–1698 között a kolozsvári Unitárius Kollégiumban

25 IMRE Mihály, „A termékeny Magyarország toposza Szőnyi Benjámín latin nyelvű versében”, in IMRE, *Az isteni és emberi...*, 385.

26 IMRE Mihály, „A kereszténység védőbástyája (Egy irodalmi toposz XVI. századi változatai)” in *Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században*, szerk. PETERCSÁK Tivadar, *Studia Agriensia* 17, 217–233 (Eger: Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1997), 225–226.

27 GYŐRI L. János, „Izrael és a magyar nép történetének párhuzama a XVI–XVII. századi magyar prédikátori irodalomban” in GYŐRI L. János, *Református identitás és magyar irodalom: Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*, 13–30 (Budapest: Kálvin Kiadó, 2015); vö. ŐZE Sándor, *Apokaliptikus időszemlélet a korai reformáció Magyarországon (1526–1566)* (Budapest: Magyar Napló, 2016).

28 „A zsidó–magyar sorspárhuzam alatt a szakirodalom több, egymással összefüggő, részben egymást követő, de jellegében eltérő jelenséget mos össze: a [...] felekezetektől független providencialista szemléletet, a 16. századi, döntően wittenbergi jellegű zsidó–magyar sorspárhuzamot, és a 17. század, biblikus nyelvvel társuló, aktuális eseményekre reagáló református ideológiáját, amelyet már bátran nevezhetünk felekezeti nemzeteszmének (azaz »héber patriotizmusnak«).” SZABÓ András Péter, „De profundis: Nemzeteszmék az 1657 utáni évek erdélyi válságában”, *Századok* 146, 5. sz. (2012): 1085–1160, 1134–1135.

29 GÁBOR Csilla, „»Nem úgy vagyone dolgunk, mint a Sidoknak?« Nemzettörténet egy kéziratos prédikációgyűjteményben” in GÁBOR Csilla, *Laus et polemia: Magasztalás és vetekedés középkor- és kora újkori szövegtípusokban*, 135–151 (Debrecen–Kolozsvár: Debreceni Egyetemi Kiadó–Bolyai Társaság, 2015), 138.

30 LOVAS Borbála, „Erkölc és identitás: Pogányság és kiválasztottság Enyedi György prédikációiban” in *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*, szerk. ÁCS Pál és SZÉKELY Júlia, 299–310 (Budapest: Balassi, 2012), 299–300.

vezetett, prédikációkat tartalmazó kötet is.³¹ Ugyancsak a 17–18. század fordulójáról származik az a két erdélyi, bölöni unitárius kéziratos prédikációskötet, amelyekben – református prédikációkból történő szövegátvételek révén – teljes kifejtését olvashatjuk a zsidó–magyar sorspárhuzamnak.³² Ami mindebből témánkra, a bőség-toposzra tartozik: az a gondolat, mely szerint a zsidó nép Isten akaratából telepedik meg Kánaánban, ahogyan a magyarság is a „tejjel-mézvel folyó” Pannoniában, végigvonul az egész kora újkor magyar irodalmában; hatása még Kölcsey *Hymnusában* is érzékelhető.

Bartholomaeus Reusner Paczoth orációja elé írt rektori bevezetője a tanulmányai céljából hazájától már hat esztendeje távol lévő Paczoth Ferencet így laudálja:

Ti is láttátok, Akadémiánk polgárai, és szemléltetek egy ideje, a fölöttébb ritka, fegyelmet, sőt egyedi műveltségnek a tükörét Őméltóságában. [...] Ugyanis a kegyes és védelmező Isten úgy rendelte, hogy Őnagysága visszatérjen hazájába, Magyarországra, mert így akarta előkelő családja, akik visszahívták. De mielőtt innen eltávozna, egy beszédet fog tartani nektek holnapután, 9 órakor Magyarország dicséretére, amit az ő stílusában, és nem választékosan írt meg. Aminek a meghallgatására sokan eljöttetek.³³

Mivel tehát itt búcsúbeszédéről, és nem olyan szónoki gyakorlatról van szó, mint amilyen Lansius tübingeni kötetében szerepelt, azt kell föltételeznünk, hogy ezzel egyidejűleg nem hangzott el másik beszéd Magyarország ellenében.

A beszéd bevezetése (*propositio*) először Magyarország földrajzi határait írja le:

Amikor Magyarországot mondom, azt a földet mondom, ami kiterjedését tekintve igen nagy, minden dologban bővelkedik, lakóinak erényeit és nemességét tekintve egyetlen más országgal sem lehet összehasonlítani a nap alatt. Ugyanis ha a határait bejáród, mindazt, ami Horvátországtól és Szerbiától Lengyelorszáig és Ruténorszáig, azaz a Kárpátok hegyeiig eléd tárul, mindazt, ami a Tisza és Ausztria között helyezkedik el, Magyarország néven tartjuk számon. Továbbá ez a nagy kiterjedésű terület 50 tarto-

31 Ez alapján állapította meg Túri Tamás, hogy „az egyházukat és a nemzetet ért sérelmeket biblikus koncepcióba illesztik” – itt főleg a német katonaság kegyetlenkedésére történik utalás, aminek a „párhuzamát a zsidók egyiptomi szenvedéseiben, illetve Jeruzsálem pusztulásában láthatjuk.” TÚRI Tamás, „Unitárius prédikációalkotás a 17. század végén: Egy nyilvánosságra szánt iskolai prédikációskötet” in *Kultúrjav. Írásbeliség és szóbeliség irodalma – újrahasznosítva: Fialatok Konferenciája 2014*, szerk. BARTÓK Zsófia Ágnes, FAJT Anita, GÖRÖG Dániel és MARÓTHY Szilvia, Arianna Könyvek 9, 197–214 (Budapest: Reciti, 2015), 208–209.

32 RESTÁS Attila, „Két bölöni unitárius kéziratos prédikációskötet tanulságai: Zsidó–magyar sorspárhuzam, szövegátvétel, kritikátörténet” in *Stephanus noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József, JANKOVITS László, SZILÁGYI Emőke Rita és ZÁSZKALICZKY Márton, 173–188 (Budapest: Reciti Kiadó, 2015).

33 „Vidistis ipsi, Cives Academici, et intuiti jam aliquamdiu estis speculum hoc eruditionis in tanta dignitate perquam rarae, modestiae vero etiam singularis. Sed ferme jam vidistis. Quod enim felix faustumque Deus esse jubeat, redibit Generosa illius Magnificentia in Hungariam Patriam, volente sic et revocante familia illustrissima. Prius vero quam hinc abeat, habebit ad vos die perendini h. IX. Orationem in laudem Hungariae, stylo illo suo, id est, non eleganter, scriptam. Ad cujus auscultationem ut frequentes conveniatis, non praeter rem censemus.”

mányt foglal magába, amiket lakosai vármegyének neveznek. De mifélek ezek? Közülük több is kétségkívül méltán nyerheti el a hatalmas hercegségek elnevezését, vagy eléri azok nagyságát. Mindegyik bővelkedik igen gazdag városokban, megerősített várakban, hatalmas folyókban, marhákban és mindenféle állatokkal gazdag falvakban, folyóik végül hallal telvék, hegyeik aranyban, ezüstben, vasban, rézben, sóban és borban olyannyira bővelkedők, hogy azt csak irigyelni lehet. Ugyan ki tudná mellőzni Budát, a régi királyok székhelyét? Ki Esztergomot? Ki a két Fehérvárt (Székes- és Nándorfehérvárt)? Ki Veszprémet? Ki Szigetet? Ki Komáromot? Ki Győrt és a többi számos várat? Ki nem tudná, hogy mindezek mennyire nagykiterjedésű kertekkel vannak körülvéve, és kertjeik mindenfajta gyümölcsök bőségével termékenyek?³⁴

A szónoklat első fele az ország természeti gazdagságát részletezi, először a gabona bőségének, majd a híres borfajták bemutatásával:

Ausztriába több ezer gabonával megrakott szekeret indítanak évente, Sziléziába ugyanennyit. És bár manapság is nagyszámú hadsereget tart el és táplál, és háborús időkét lát, és súlyos háborúkat tapasztalt meg, még sincs soha éhség, még sincs a gabonából hiány.³⁵

Ezt követi a nektárhoz hasonló borok felsorolása, név szerint említve a tokaji, tarcali, tállyai és szentgyörgyi borok kiválóságát:

Nem kevesebb bor fogy Magyarországon, mint máshol víz és sör, és mégis hatalmas bősége van a szomszédos tartományokban és országokban. Csak a szomszédosokban? Nem, hiszen a messzi és távoli területekre is szállítják. Innen tölti meg pincéit Szilézia, innen Ausztria, innen Lengyelország, és az igen messzi Moszkóvia is. Ugyanígy tenne Szászország és Meissen is, Frankföld és a Rajna-vidék és Hispánia is, ha csak az oly nagy térbeli távolság miatt oda lehetne szállítani a bort, ami értékeesebb a hispánok minden aranyánál.³⁶

34 „Hungariam enim cum dico, terram dico, magnitudine amplissimam, omnium rerum ubertate, incolarum virtute ac nobilitate cum nulla alia, quas Sol iste obit, comparandam. Si enim terminos illius obeas, quicquid a Croatia et Servia ad Poloniam et Russiam Carpathosque montes intercurrit, quicquid inter Tibiscum interjacet et Austriam, Hungariae nomine censetur. Haec amplissima spatia quinquaginta amplius explent provincias, quas incolae comitatus appellarunt. At quantas illas? Quorum profecto nonnulli maximorum Ducatum vel justum nomen retinere, vel veram magnitudinem obtinere possint. Omnes vero et urbibus opulentissimis et arcibus munitissimis, et fluviis maximis, et vicis pecorum, omnique animalium genere ditissimis: fluviis denique piscosissimis, montibus auro, argento, ferro, cupro, sale, vinoque tandem fertilissimis ad invidiam abundantes. Quis enim Budam, ignorare potest, antiquissimorum olim Regum sedem? Quis Strigonium? Quis utramque Albam, Regalem et Graecam? Quis Vesprinium? Quis Sigethum? Quis Comarinum et Iaurinum, aliasque innumeras arces? Quis nescit haec omnia, quam latissimis circumfusa esse campis: et campis quidem omnis generis frugum copia fertilissimis.”

35 „Austriae certe aliquot millia plaustrorum annona oneratorum quotannis transmittit: Silesia tantundem suppeditat. Et quamvis numerosissimos aluerit et alat hodieque exercitus, bellique tempestates viderit et experta sit gravissimas: nunquam tamen famem, nunquam rei frumentariae inopiam.”

36 „Absumitur in Hungaria non minus vini, quam alibi aquae et cerevisiae: et ingens tamen copia in

Oláh Miklós *Hungariája* óta megkerülhetetlen annak leírása, hogy Magyarország bővelkedik a legkülönbözőbb állatfajtákban (marhák, vadak, szárnyasok, halak). Paczoth is idézi a mondást, hogy a Tiszában kétharmad rész a víz, és egyharmad rész a hal:

Ugyanis a folyamok királya: a Duna is, és a Száva és a Dráva és a Bodrog és a Vág a halaknak akkora bőségét ontja, hogy Magyarországon semmi sincs ennél olcsóbb. A Tisza, amire egész hosszában csak Magyarország formál jogot, kétségkívül annyira híres a külföldiek előtt, hogy úgy hiszik: egyharmad rész benne a hal. A halak pedig olyanok, amilyeneket más földek folyói csak ritkán, vagy sohasem látnak. Ezek között a legnemesebbek és a legnagyobbak azok a vizák, amiket közönséges néven (németül) Huzonnak neveznek, ezeket a ti Elbátok alkalmanként mint ritka vendéget fogadja be. A többi hal, akár a Dunából, akár a többi folyóból fogják ki őket, nagy bőségben fordul elő és felettébb olcsó, úgymint a harcsák, lazacok, angolnák, a hegyes vidékeken a kövihalak és a pisztrángok, amiket aranyos halaknak neveznek.³⁷

A folyók aranyrögöket görgetnek magukkal, de ezt nem keresik azok, akik egész arany-, ezüst- és rézhegyeket birtokolnak (*qui montes totos auri, argenti, cupri et omnis generis metalli feracissimos possident*). E rövid kitérő után tér vissza Paczoth Magyarország „csodálatos vizeire” – a szóhasználat (*illa aquarum admiranda*) mutat arra, hogy e rész Wernher értekezésére megy vissza –, az „oly sok gyógyító thermához” és forráshoz, amiket a „természet kincsestárának és csodájának” (*non solum thesauri, sed et miracula naturae*) nevez. Magyarországon fekszik a Fertő, amit Európa legnagyobb tavának mond. Vagy a Balaton, aminek megadja a hosszát is (40 olasz mérföld, vagyis 8 magyar mérföld). Beszél kővé váló vizekről, arról, hogy Szepesben a vízbe dőlő fát bevonja a kő,³⁸ továbbá, hogy Szomolnoknál a vas rézzé változik.³⁹ Ezek a témák végig ismétlődnek a 17. század országleíró vagy tudományos irodalmában,⁴⁰ sőt még a 18. század első felében is

provincias et regna vicinat vicina autem? Imo et remotissima disiunctissimaque devehitur. Replet inde cellas suas Silesia, replet Austria, replet Polonia et remotior longe Moscovia. Faceret idem Saxonia et Misnia et Franconia, ipsaque Rhenana et Hispana terra, si modo per tanta locorum intervalla pervehere ad se posset vinum omni Hispanorum auro pretiosius graviusque.”

37 „Nam et Danubius fluviorum rex, et Savus, et Dravus et Bodrogus et Vagus tantam piscium copiam cottidie profundunt, ut nihil in Hungaria vilis hoc genere habeatur. Tibiscus profecto, quem totum sola sibi vendicat Hungaria, apus exteros etiam tam celebris est, ut tetia eius pars piscium esse credatur. Et piscium quidem talium, quales caeterarum fluvij terrarum aut raro, aut nunquam vident. Inter quos nobilissimi maximique sunt, quos peculiari nomine Husones vocant, quosque Albis vester nonnunquam, sed raras hospites accipit, Sturiones. Reliquae gentis, tum ex hoc fluvio, tum ex caeteris magna est copia, ingens vilitas, ut cypriorum et sylurum, salmonum, percarum, murenarum, barbionum, et in montanis locis, fundulorum, ac trutarum; quas aureos appellant pisces.” (*A cyprius, perca és barbio* halfajtákat nem sikerült eddig azonosítanom.)

38 „Videas in agro quidem Sepusiensi ejusmodi aquas, in quibus ligna, simul atque injeceris, lapide seu cortice obducuntur. Eodem in loco erumpit alia, bullienti similis, aqua, quae tam supra, quam subtus terram in lapides convertitur, a pumicibus parum abhorrentes.”

39 „Ad oppidum quoddam, quod Smolniciam incolae vocant, est aqua in foveas amanans, quae ferrum, paullo post, ut injectum est, in lutum vertit: quod quidem eliquatum, cuprum fit optimum.”

40 Vö. RESTÁS Attila, „A fertilitas Hungariae-toposz változatai egy 17. század végi tézisnyomtatványban

foglalkoztatták a tudósokat.⁴¹ A szónoklatnak ez az első fele, a természet gazdagságának az előszámlálása azzal a már idézett kijelentéssel zárul, hogy aki ezt a földet nézi, úgy érezheti, hogy egyenesen a Paradicsomot látja.⁴²

Ám a területnek ez a jósága és bája, az éghajlatnak a gyengéd szelídsége a lakóit nem rontotta vagy puhította meg, hanem még inkább hajtotta a férfias erényekre. Ez az átvezetés ad lehetőséget arra, hogy a szerző szónoklatának második részében a magyarok hadi dicsőségéről írjon, amihez fölhasználja a *propugnaculum Christianitatis* toposz gazdag érvkészletét. A már kétszáz esztendeje zajló küzdelemben a magyarság magát a kegyetlen töröktől nemcsak bátran védelmezi, de ezt a jogos és szükséges háborút okosan felvállalja és állhatatosan irányítja, és sikeresen befejezi (*ab ipsis annis ducentis non solum sese defendere fortiter, verum etiam bella justa illa et necessaria et suscipere prudenter, et administrare constanter, et finire feliciter*).

A küzdelem egyenlőtlen, ám hősiessé voltát Paczoth az összehasonlítás (*comparatio*) alakzatával emeli ki, amikor nemcsak Magyarország és a törökök erejét veti össze, de összeméri a magyarok és a többi európai nép sikereit is:

Ezt a dolgot, ami magában is csodálatra méltó, annál inkább fogjátok csodálni, Hallgatóim, amennyiben az elméteknek az igazságosabb mérlegén megmérték a vad török hatalmát. Mivel megvan a birodalomnak a mérhetetlen gazdagsága, sértetlen ereje, fegyverzete és harci gyakorlata. Megvan neki a katonák tapasztalata, az alattvalók engedelmessége, ébersége, és minden más, akár többszörösen is, ami a háború elkezdéséhez és folytatásához szükséges. És mégis hányszor arattak diadalt a magyarok fölöttük? És hányszor terítették le és futamították meg a magyarok azokat, akik bármennyire is fel voltak készülve mindazzal, ami mindenféle háborúhoz szükséges, akiktől érthető módon megretten az olaszok tüzessége, a franciák rohama és a lengyelek támadása. Ezekkel a győzelmekkel és diadalmakkal nemcsak azt érték el, s érik el ma is, hogy ők maguk életben maradtak, hanem hogy általuk más népek is életben vannak.⁴³

(Hungaria seu Disputationes miscellaneae de natura Hungariae, 1700)” in *Nyelv, lelkiség és regionalitás a közép- és kora újkorban: Előadások a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson: Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27.*, szerk. GÁBOR Csilla, KORONDI Ágnes, LUFFY Katalin, TÓTH Zsombor és BALOGH F. András, 484–493 (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, 2013).

41 Ilyen témában például Bél Mátyásnak angol fordításban jelent meg két értekezése a Royal Society folyóiratában: az *An account of two caves, the one icy, the other emitting noxious vapours (Két barlangról: az egyik jeges, a másik mérges gőzöket bocsájt ki)* című írása és az *On the brass waters of Nisol, commonly called Cement-wasser, changing iron to brass (A vasat rézzé változtató besztercebányai érces vizekről)*, vö. *Bél Mátyás kiadott műveinek jegyzéke in Magyarország népének élete 1730 táján*, vál., kiad., tan. WELLMANN Imre, Történetírók tára, 481–488 (Budapest: Gondolat, 1984), 483; GÖMÖRI György, „A londoni Royal Society első 80 évének magyar kapcsolatairól” in *Nyelv, lelkiség és regionalitás...*, 463–470, 469; JANKOVICS József, „A Royal Society érdeklődése Magyarország és Erdély iránt a 17. század hatvanas éveiben: Szöveggyűjtemény Gömöri György tanulmányához” in *Művészet és mesterség: Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*, szerk. HORN Ildikó, LAUTER Éva, VÁRKONYI Gábor, HILLER István, SZIRTES Zsófia, BALOGH Zsuzsanna, PÁSZTOR Katalin és TAMÁS Máté, 2 kötet. (Budapest: L’Harmattan, 2016) 1:373–386.

42 Lásd a 23. lábjegyzetet!

43 „Quam rem, per se satis admirandam, tanto vos admirabimini magis, Auditores, quanto justiori mentis vestrae trutina ferocissimi Turcae potentiam ponderaveritis. Cum sane nihil minus, quam immensae

Paczoth a német közvélemény meggyőzését tartja elsődlegesen szem előtt, amikor így folytatja:

Kérdezheted: Mi Magyarország? Germania védőfala, Lengyelország, Itália, sőt az egész kereszténységnek bevehetetlen vára, legerősebb védőbástya.⁴⁴

A továbbiakban a megszemélyesítés alakzatával él, hiszen egyes szám első személyben szólaltatja meg Magyarországot:

Én tartom távol a lángot, fegyvert, én a gyilkolást, tüzet, rablást, erőszakot a keresztények életétől, hajlékától, vagyonától, testétől. Én védtem meg és védem ma is a templomokat a megszenteltentől, a városokat a kifosztástól, a szántókat a pusztítástól. Adós nekem mindenki más a keresztények életéért, szabadságáért és biztonságáért.⁴⁵

A Paczoth-beszéd tehát a termékeny Magyarország toposzával kezdődik, majd az egész kereszténységet védelmező védőbástya toposzának kifejtésével folytatódik, amit a vitéség történeti példáival bizonyít.⁴⁶ A magyar hősök és hőszok előszámlálása következik: „Szent István, László, Béla, Jeruzsálemi András, Jeromos, Márton” – hiszen „nemcsak Magyarország előkelői, de maguk a királyok” is kiveszik a részüket a török elleni küzdelemből (*vero non solum procerum Hungariae, sed ipsorum etiam Regum ingentem illam animi vim ac fortitudem quibus verbis praedicem*). A névsor szikár, alapja viszont Lansius *Pro Hungaria* beszéde, mely kifejti, hogy Szent István keresztény tudományával még a főpapokat is tanítani tudta; az isteni László kétszer győzte le a kunokat, a ruténok és lengyelek felett is győzedelmeskedett, és fogadta a Szentföldre tartó keresztény hadakat; II. András pedig leánya, az istenes Erzsébet, valamint a kereszties hadjáratban való részvétele miatt nevezetes.⁴⁷ Természetesen a Lansius-kötet is szere-

imperij opes, vires integrae, armorum usus et exercitatio desunt. Non desit illi miles veteranus, non suorum oboedientia, non vigilantia, non alia, quae ad bellum et suscipiendum et gerendum pertinent, vel sexcenta. At quot tamen, de illis Ungari triumpho egerunt. Quotiens quamvis OMNIBUS omnium generis belli requisitis instructos, adeoque et Italorum vigori, et impetui Gallorum, et Sarmatarum insultui haut injuria tremendos fuderunt, fugaruntque Hungari. Quibus quidem victoriis atque triumphis non solum hoc effecerunt, et efficiunt hodieque, ut ipsimet vivant, sed ut aliae etiam gentes per ipsos.” – A többi európai néppel való összehasonlítás érve Vernulaeus szónoklatában ugyancsak megtalálható: KECSKEMÉTI, „Szónoki gyakorlat...”, 64.

44 „Quid Hungaria sit? – quaeris: Murus Germaniae est, Poloniae. Italiae immo totius Christianitatis arx inexpugnabilis, antemurale munitissimum.”

45 „Ego flammam atque ferrum, ego caedes, incendia, rapinas, libidines a Christianorum vita, tectis, fortunis, corporibus, arceo. Ego a templis sacrilegia, ab oppidis direptionem, ab agris vastitatem semper depuli et depello hodieque. Mihi Christianorum alii vitam debent, alii libertatem, omnes securitatem.”

46 E beszédek makroszerkezetének vizsgálatát, azok összevetését fölveti: KECSKEMÉTI, „Szónoki gyakorlat...”, 67.

47 „Quid dicam de *Stephano sancto*, qui praeterea quod Christianae religionis capita ita tenebat, ut vel ipsos mystagogos docere posset; nihil unquam aggrediebatur, quin praecipua aliqua divini numinis observantia in omnibus ejus dictis et factis eluceret, sancte persuasus, si vel latum unguem a justitia et pietate deflexisset, continuo se cum regno ipso corruturum? *Quid de divo Ladislao I*, qui Chunis bis caesis,

pelteti a pannoniai születésű Mártont, a későbbi tours-i püspököt, valamint a dalmáciai születésű Jeromost mint a kereszténység legtekintélyesebb és legkiválóbb hittudósait (*non solum Ecclesiae Christianae gravissimos doctores, et inter illos longe eminentissimos*), azonban nem a katonai dicsőség, hanem a szellemi kiválóság példáiként.⁴⁸ Paczoth ezek után hosszan beszél Attiláról, aki méltán nevezte magát a világ félelmének és ostorának (*metum orbis et flagellum*), majd több lapon át szól Hunyadi Jánosról és Hunyadi Mátyásról.

A közelmúlt: a végvári harcok és a tizenöt éves háború magyar hősei közt kap említést a szigeti Zrínyi Miklós, Pálffy Miklós, a palotai győztes Thuri György, a Buda ostrománál kitűnt Nádasdy Tamás.⁴⁹ E hősi névsor után szólítja meg Paczoth – mint rokonait – Balassi Bálintot és Ferencet, akiknek vitézi kultuszához így ez az *oratio* is hozzájárult:⁵⁰

Titeket pedig, nagybátyáim, Balassi Bálint és Ferenc, akiknek a hiányát leginkább érzékelem, milyen megfontolás, vagy még inkább milyen galádság miatt hagynálak említetlen, akik nem féltetek a haza üdve érdekében a halált is vállalni, és az ellenséges fegyverek közé rontani.⁵¹

A heroikus példák felsorolása pártfogója, az 1616-ban elhunyt Thurzó György nádor megszólításával folytatódik, akit „Magyarország oszlopának és legnagyobb díszének” nevez, valamint azt is kiemeli, hogy nemcsak „polgári, hanem katonai előrelátással” is rendelkezett, hiszen az érsekújvári főkapitányság betöltésén túl az 1608. évi „ádáz háború” során hazáját, Magyarországot „régii állapotába visszaállította”.⁵² A megszólítás

Ruthenis domitis, victis Polonis demum celeberrimae Europaeorum Principum expeditioni socia arma tulit auxilio; rerum gestarum magnitudine maximis regibus par, morum et vitae sanctitate comparandus vel integerrimis laudatissimisque? Quid de *Andrea* II, qui educatione liberorum felix, ex quibus *Elisabetham* Ludovico Thuringiae et Hassiae Landgravio collocavit in matrimonio, ob incredibilem vitae sanctitatem *divarum* numero postmodo conscriptam, bello Syriaco gentis gloriam novis decoribus mirifice illustravit? A „Gézáknak, Béláknak, Imrének, Károlyoknak, Lajosoknak, Zsigmondnak, Albertnak és II. Ulászlónak” csak a neve van említve; az általam használt kiadás: Thomas LANSIUS, *Consultatio de principatu inter provincias Europae*, editio quarta, prioribus auctior (Tubingae: typis Brunnicianis, 1635), 481–482.

48 Lansiusnál harmadikként a humanista Dudith András neve szerepel: Thomas LANSIUS, *Consultatio de principatu...*, 475; meglepő viszont, hogy Paczoth nem tartja számon a magyarság szellemi-tudományos teljesítményeit, vö. BITSKEY, „Militia et littera...”, 147–148.

49 Vö. SZABÓ Péter, „Nádasdy Ferenc és Pálffy Miklós vitézi kultusza” in SZABÓ Péter, *Jelkép, rítus, udvari kultúra: Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon*, TDI Könyvek 7, 147–158 (Budapest: L’Harmattan, 2008), 154–155.

50 A Balassi-fivérek emlékét megörökítő kortársak is a mártírium és áldozathozatal kettősségét hangsúlyozták: IMRE Mihály, „A Balassi-kánon első változata (Az 1595-ös bártfai antológia)” in IMRE Mihály, *Az isteni és emberi szó...*, 77–115; IMRE Mihály, „Apotheosis és üdvözülés Rimay János Balassi-epicédiumában” in IMRE Mihály, *Utak Herborn és...*, 325–364.

51 „Vos vero, Valentine et Francisce Balassi, avunculi desideratissimi, quo consilio, aut quo verius piaculo, tacitos relinquam, qui ne mortem quidem patriae salutis caussa subire, inque media hostium arma irruere estis veriti.”

52 Thurzó György 1602–1604 között töltötte be az érsekújvári végvidéki főkapitány tisztségét: PÁLFFY

humanista formulája – „isteni Thurzó” (*dive Thurzo*) – az antik mintákat követő Bonfini nyomán kerülhetett Paczoth szövegébe.⁵³

„Befejezve már a híres férfiak bátorságát, akiket mind vég nélkül lehet előszámlálni” – ezzel az átvezető formulával kezdi Paczoth az egri nők hősi kitartásának előadását, majd így folytatja:

az asszonyok bátorságát is meg fogjuk látni, akiket új kiváltság alapján már a férfiak közé lehet sorolni. Ugyanis más nemzeteknél a férfiaknak kell férfiaknak lenniük: ezzel szemben mekkora bátorság látható a magyar asszonyokban? Más asszonyok elátkozzák a háborút, megrettennek a csatáktól, esdeklő imákkal a bizonytalan hadiesemények elhárításáért könyörögnek, a mostani magyar nők azonban ettől különböznek, a csatákban szerzett sebeket szemlélik, sőt kezükkel érintik, és végül férfiasan és bátran harcolnak. Azt kérdezem ugyanis, hogy az asszonyok milyen nagy vitézsége derült ki, amikor a török Egert ostromzárral vette körül? Közülük egy nő (ugyanis mindnek az előadásához nem egy vagy két óra, de még sok nap sem elegendő), aki bátran harcolt, miután mellette lévő férjét megölték, bár szülei buzgó intésére el akarta temetni, de csak azután, hogy az ellenséges vérben saját kezüleg bosszulta meg. Így elhunyt férje kardját megragadva az ellenséges fegyverek közé rontott, és miután ott három törököt megölt, akkor végül a férje holttestét a földről felemelve a templomba vitte, és amennyire a körülmények engedték, illő módon eltemette. Egy hasonlóan erős és bátor asszony, amikor meglátta, hogy az anyja egy hatalmas követ a fejére téve az omladékhoz siet, de mielőtt oda ért volna, egy ágyúgolyó lefejezi, azt a követ, ami az anyja fejéről a földre esett, megragadta, és a törökök sűrű tömegébe dobta, közülük kettőt megölt, sokakat pedig súlyosan megsebesített. Ha már ennyi lelkierő, ennyi nagyság van az asszonyokban, mennyivel nagyobb erő van a férfiakban?⁵⁴

Géza, „Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és »életrajzi lexikonból«)”, *Történelmi Szemle* 39, 2. sz. (1997): 257–288, 271; Illésházy István mellett szintén Thurzó játszott jelentős szerepet abban, hogy a Bocskai-felkelés és Rudolf király lemondatása után az 1608. évi törvények megszilárdították a magyar rendek befolyását, és a Szent Koronát is az ő vezetésével szállították Prágából Pozsonyba: PÁLFFY, *A Magyar Királyság...*, 399, 406.

53 „Qui porro tuam, Comes Illustrissime, domine Georgi Thurzo, Palatine, dum fata sinebant, Ungariae dignissime, idemque columen ac decus maximum, prudentiam, non togatam solum, sed et militarem, tuos illos heroicis spiritus, tua praeclara facinora praedicem? Qua oratione, quibus eloquentiae numeris insignem fortitudinem atque constantiam, qua non Capitaneatum Uywarientem administrasti, sed et Patriam ipsam Hungariam acri bello, quod in ea MDCVIII. anno gestum est, dissipatam secundissimis auspicijs in pristinum statum restituisti, persequas? Obmutesco hic, Auditores: quodque eloqui ego non possum, famae et posteritati relinquo. Certe enim, dive Thurzo: »Semper honos nomenque tuum laudesque manebunt«”

54 „Missa vero illustrium virorum, quos recensere omnes infinitum foret, fortitudine, foeminarum etiam, quas novo privilegio inter viros jam recensere licet, virtutem contemplabimur. Nam in aliis nationibus viri sane, viri sunt: at in foeminis Hungaris, quae, quanta fortitudo, quamque conspicua fuit? Alienae mulieris bella detestantur, praelia exhorrescunt, eventa dubij Martis supplicibus votis deprecantur: at Hungariae et praesentes interesse et oculis haurire vulnera credentium ex acie, et manu attrahere, et mascule denique, ac fortiter ipsae pugnare. Quanta enim quaeso foeminarum virtus, cum Turca

Az egri nők toposza olyannyira állandó témája lett a Magyarország-dicséreteknek, hogy belőlük antológia is összeállítható.⁵⁵ Mivel e művek eredeti szövegének a szemelvényes kiadása is rendelkezésre áll,⁵⁶ összevethető – legalább Eger ostromát illetően – Lansius *Pro Hungaria* beszéde az azt parafrazeáló és imitáló későbbi szónoklatokkal.⁵⁷ Paczoth részben bővíti, részben tömöríti a lansiusi helyeket, s noha a szóhasználat követi a tübingeni szerzőt, összességében mégis önálló megfogalmazást ad:

Lansius

Quarum una inter alias, qui coram matre et marito depugnabat, cum occiso marito a parente moneretur, ut corpus tolleret, et sepulturae mandaret.

Cum vero primaria quaedam matrona praegrande saxum capiti impositum gestans ad ruinam properaret, tormenti ictu capite truncata est, saxo in terram prolapsa; quod mox filia, quae matrem sequebatur, nullo dolori ac lacrymis tempore dato, in caput tollit, et ut materno adhuc cruore fluebat, in confertam Turcorum murum subeuntium multitudinem projecit, duosque ex iis elisit, multis insuper vulneratis.

Paczoth

Quarum una (nam omnibus adducendis non una aut altera hora, sed vix dies aliquot suffecerint) quae fortiter depugnabat, occisum ante se maritum haud prius, licet sedulo a parentibus monita humare voluit, quam sua manu in hostili sanguine ulta esset.

Pari virtute ac fortitudine mulier, cum matrem praegrandi saxo capiti imposito ad ruinam festinare videret, tormentique ictu, antequam ad locum pervenisset, capite truncari, illico saxum, quod e capite matris in terram erat delapsum, arripuit, inque confertam Turcorum multitudinem projecit, duobus ex iis occisis, multis vero graviter vulneratis.

Agriam obsidione cinxisset, enituit? Quarum una (nam omnibus adducendis non una aut altera hora, sed vix dies aliquot suffecerint) quae fortiter depugnabat, occisum ante se maritum haud prius, licet sedulo a parentibus monita humare voluit, quam sua manu in hostili sanguine ulta esset. Arrepto itaque defuncti mariti ense, in media hostium arma irrupit, et cum tres Turcas eo interfecisset, tum demum sublatum e terra mariti corpus in templum intulit, et sepulturae, quam honorificentissimae ea tempestate potuit, mandavit. Pari virtute ac fortitudine mulier, quam matrem praegrandi saxo capiti imposito ad ruinam festinare videret, tormentique ictu, antequam ad locum pervenisset, capite truncari, illico saxum, quod e capite matris in terram erat delapsum, arripuit, inque confertam Turcorum multitudinem projecit, duobus ex iis occisis, multis vero graviter vulneratis. Iam si tanta animi vis, tanta magnitudo in foeminis est, quanto major in viris esse credetur?”

55 Lőkös Péter, szerk., „»Jó Dobó miatt sok terekök vesznek«: 16-17. századi költők és krónikások az 1552-es egri ostromról” (Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 2008); Lőkös Péter, „Az »egri nők« motívum kialakulása a magyar és az európai irodalomban” in *Hagyomány és megújulás: Életpályák és társadalmi mobilitás a végváriak körében*, szerk. VERES Gábor és BEREZC Máttyás, *Studia Agriensia* 27, 45–60 (Eger: Dobó István Vármúzeum, 2008); legújabbban: PAPP Júlia, „Donne Ungare: A magyar női vitézség toposzának 16. századi forrásaihoz”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 118, 3. sz. (2014): 385–392 (további irodalommal).

56 A Lansius-kötetből Henricus Albertus szónoklatának, valamint Johannes Hellenbach orációjának Eger ostromát leíró részleteit az eredeti latin nyelven közli: Péter Lőkös und Gábor Tüskés, Hg., *Obsidio Agriae anno 1552: Texte zur Rezeption eines ungarischen Geschichtsstoffes* (Eger: Károly-Eszterházy-Hochschule, 2008), 84, 100–101.

57 Lásd a 8. lábjegyzetet!

Paczoth Ferenc egyetemi szónoklatának több rétege is fölfejthető. Egyrészt tekinthetjük azt szokványos retorikai gyakorlatnak, mely az elődök munkáit kivonatolja és adatait variálja. Másfelől a szerző előkelő rokonsága és reménybeli közéleti szerepvállalása miatt figyelni kell aktuálpolitikai kiszólásaira is: beszédével fölkészül majdani pozíciójára, az elődök hősi tetteinek felmutatásával kijelöli azt a pályát, amit neki is követni lehet majd. Egy olyan erős és gazdag Magyarországot jelenít meg, mely méltán tart igényt a Habsburg Monarchián belül különleges önállóságra, és azt sugallja, hogy a magyar rendiség, annak ellenére, hogy a királyság területének egy része oszmán fennhatóság alatt áll, mégis létezik.⁵⁸

Johann Fechner: De Europa, et nobilioribus ejus partibus, Hispania, Gallia, Germania, Hungaria (1650)

A deklamáció szerzője, Johann Fechner (1604–1686) Freistadtban született, majd Odera-Frankfurtban és Lipszében tanult 1622–1624 között. Különböző tanári állásokat töltött be, végül Boroszlóba ment, ahol az Erzsébet Gimnázium professzora, később a Mária Magdolna Collegium rectora lett. Nem ismert, hogy milyen körülmények között kapta meg a *poeta laureatus caesareus* címet, de valószínűleg nem hamarabb, mint 1626.⁵⁹ Ez az évszám az RMNy adata, valamint az 1650. évi kiadvány alapján tovább pontosítható.

Nagyszámú önálló munkái közül egy 1650-ben megjelentetett szónoki előadásnak van magyar vonatkozása: *De Europa, et nobilioribus ejus partibus, Hispania, Gallia, Germania, Hungaria*. Actus declamatorius in Gymnasio Elisabetano XVI. Calend. April. Hor. VIII. Matut. habendus, curante M. Johanne FECHNERO, (Vratislaviae: Baumann, 1650).

Fechner személye a magyarországi könyvészetben sem ismeretlen. 1648-ban latin nyelvű alkalmi költeménnyel köszöntötte Christoph Schlegel lőcsei evangélikus lelképásztor esküvőjét Christophorus Gloger boroszlói polgár és kereskedő leányával, Rosina Glogerrel.⁶⁰ A kötetben több boroszlói professzor is szerepel verssel, köztük az az Elias Major (1588–1669), az Erzsébet Gimnázium akkori rectora és professzora, akinek a lőcsei kötetben föltüntetik a *p. l. c.* címét. Ez a cím Fechner neve mellett itt még nem olvasható, ahogyan a *De Europa [...]* című műve címlapján sem, tehát őt feltételezhetően csak 1650 után avatták koszorús költővé.

A kötet utolsó oldalán tüntették fel a deklamáció résztvevőit. A mű részleteit hét diák adta elő, köztük *De Hungaria* szónokolt *Johann Abraham Müllerus Regiomontanus*

58 Ez utóbbira: PÁLFFY Géza, *A Magyar Királyság...*, 323; Kees TESZELSZKY, *Az ismeretlen korona: Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás* (Pannonhalma: Bencés Kiadó, 2009), 266.

59 John L. FLOOD, *Poets laureate in the Holy Roman Empire: A bio-bibliographical handbook*, 2. vol.: D–K (Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2006), 538–541.

60 *Sacrum nuptiale plurimum reverendi [...] viri [...] Christophori Schlegelii [...] Leutschoviae [...] ecclesiae pastoris, gymnasiique inspectoris [...] secundum-sponsi cum [...] virgine Rosina Glogeria [...] Christophori Glogeri, civis ac mercatoris Vratislaviae [...] primarii filia, sponsa die 25. Octobris anno 1648* (Lutschoviae: Brewer, 1648) (RMNy 2228).

Hungarus, akiről ezidáig nem került elő életrajzi adat. Ő a felső-magyarországi Königsbergből származott (ezt a kis bányavárost Timon Sámuel a 18. században latinul Mons Regiusnak, magyarul Újbányának nevezte).

A deklamáció szerzője tehát Fechner, és nem a magyarországi Müller.⁶¹ A disputációkat előadó felelőhöz hasonló szerepköre lehet az *Actus declamatorius* előadójának is. Fechner munkája akár bekerül az RMK adatbázisába, akár nem, azt mind az előadója, mind a témája miatt érdemes nyilvántartanunk.

A Magyarországgal foglalkozó szövegrészlet nem túl terjedelmes: a Germaniát bemutató rész után egy „Többet nem teszek hozzá: ugyanis már Hungaria szólít engem” átvezető formulával az ország természeti állapotát foglalja össze:

Hungaria *Pannonia inferior* egy részét foglalva magába a Dunán túl, és a jazigok és a dákok régi székhelyét tartja birtokában. Maga a terület, ami négyszög alakú, a természet minden ajándékával el van látva.⁶²

Ezt követően Fechner két idézettel bizonyítja állítását; mindkettő évszázadokon keresztül ismert és használt toposzra épül.

Az első az ország természeti gazdagságát írja le:

A földnek olyan nagy a termékenysége, hogy a gabona sehol másutt nem nő ilyen dicséretes bőségben. A szőlőskerteknek oly nagy a kiválósága, hogy sehol sem terem erősebb bor. A legelőknek akkora a hozama a fű magassága miatt, hogy az elöl haladó szekeret nem látja az utána haladó, ugyanígy nyájokban és csordákban is bővelkedik. Annyira kiváló folyamai vannak, hogy egész Európában egy folyó sincs nagyobb és a hajózásra vagy szállításra alkalmasabb, sem halban bővelkedőbb. Mít mondhatnék a fémek gazdagságáról? Ekkora bőséget máshol nem lehet találni, az ezüst a legtisztább, az arany a legkiválóbb.⁶³

A margón forrásmegjelölés olvasható: közvetve Bonfinitól, közvetlenül Lansius *Pro Hungaria* beszédéből származik a részlet.

61 Az RMSz szellemi közreműködőként tartja számon – a művek alkotóin, társszerzőin kívül – egyetemi, akadémiai kiadványok esetében a vizsgáztató professzort (aki gyakran volt a vizsgatétel szerzője), illetve a szöveget előadó felelőt (respondenst). VIX Györgyné, *Régi magyarországi szerzők*, I., *A kezdetektől 1700-ig*, szerkesztette és befejezte P. VÁSÁRHELYI Judit, a szerkesztő munkatársai Kis Eleménné és Kovács Zsuzsanna (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2008), 7.

62 „Plura non addam: Nam Hungaria jam me evocat, quae Pannoniae inferioris partem complectens trans Danubium quoque Jazygum et Dacorum sedes veteres tenet. Regio ipsa, quae quadram figuram egregie refert, nullius non Natura dotibus instructa.”

63 Agri ea est fertilitas, ut frumentum nullibi crescat laudatius et copiosius. Vinetorum ea est excellentia, ut nullibi vinum nascatur fortius. Pratorum ea est luxuria, ut ob graminis altitudinem praecedentem currum saepe posterior non videat, ac proinde nullibi gregum armentorumque sit fructus uberior. Ea fluminorum est praestantia, ut nulla sint in tota Europa majora, nulla ad aequationem et comaeatatum remque omnium subvectionem commodiora, nulla piscosa magis. Quid de Metallorum divitiis dicam? Ultra abundantiam alibi non inveniendam, argentum ibi est purissimum aurumque perfectissimum.”

A következő részlet lapszéli forrásmegjelölése a leuveni Nicolaus Vernulaeushoz irányítja az olvasót. Ő 1623-ban jelentette meg *Certamen oratorium de militari gloria inter septem milites Hispanum, Germanum, Francum, Italum, Polonum, Belgam, Hungarum* címmel beszédgyűjteményét,⁶⁴ ami ugyancsak iskolai célokra készült, s Fechner művéhez hasonlóan több ország bemutatására vállalkozott. A magyarok katonai dicsőségét magasztaló beszéd az utolsó a sorban. Ahogyan a kötetet bemutató Kecskeméti Gábor összefoglalja: „A korábban szót kapott nemzeteket sorra megszólítja a szónok, és egy-egy mondattal érzékelteti, hogy a magyarok nélkül tökéletesen hiábavaló volna minden katonai érdemük.”⁶⁵

Fechner Magyarország gazdagságáról szólva – Vernulaeus alapján – így folytatja:

Pannoniának ez a termékenysége csalogatta az idegen népeket, hogy azt megszállják. Egykor a rómaiak foglalták el, miután elnyomták a pannonokat. Elfoglalták a gótok, hunok, végül a magyarok. Az oly sok népből összeolvadt nemzet annyira harcias, hogy oly sok híres császárt, oly sok hőst szült. És bár a török fegyverek sokféleképp pusztítják, ez ideig mégis egyes egyedül Magyarország a keresztény vallás pajzsa, és védi fejünket a legkegyetlenebb ellenségtől. Ezért az érdeméért Hispániánál, Galliánál, Germaniánál többre kell értékelnünk.⁶⁶

Mind Kecskeméti Gábor, mind Imre Mihály fontosnak tartja kisebb jelentőségű iskolák, retorikai központok ilyen termésének az összegyűjtését és vizsgálatát.⁶⁷ Fechner vizsgált boroszlói kötete szintén szolgál további tanulságokkal. Tovább erősíti Kecskeméti az azt a sejtését – miután a leuveni szónoklat is ezt igazolta –, hogy Lansius szónoklata „hosszabb időre meghatározta a magyarsággal kapcsolatos tények és megítélések érvkésztését”.⁶⁸ Mindezt azzal tudjuk kiegészíteni, hogy nemcsak Lansius kötete, de Vernulaeus szónoki munkája is betölthetett hasonló funkciót.

64 Nicolaus VERNULAEUS, *Certamen oratorium de militari gloria inter septem milites Hispanum, Germanum, Francum, Italum, Polonum, Belgam, Hungarum. Stylo publici eloquentiae professoris Lovanii* (Coloniae: Butgenius, 1623).

65 KECSKEMÉTI, „Szónoki gyakorlat...”, 64.

66 „Haec Pannoniae fertilitas peregrinas invitavit nationes, ut eam invaderent. Occuparunt olim Romani Pannonibus oppressis, occuparunt Goti, Hunni, et tandem Hungari. Ex tot gentibus coaluit natio ista bellicosa, quae tot imperatores, tot heroes inclutos peperit. Et quamquam armis Turcis varie est vexata, tamen una et unica Hungaria hactenus est clypeus Christianae religionis, qua capitibus nostris defendit hostem truculentissimum, quod ob meritum Hispania, Gallia, Germania minime inferior est censenda.”

67 Lásd az alkmari Gymnasium Illustre 1660. évi kiadványát: IMRE, „A török–magyar háborúk...”, 64–65.

68 KECSKEMÉTI, „Szónoki gyakorlat...”, 67.